УДК 803.0 – 561.71.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Приходько А.М., к.філол.н., доцент

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Досліджуються питання формально-граматичної організації німецького паратаксису. Розуміючи паратаксис як феномен бінарної структури, автор здійснює його аналіз в руслі процесів синтаксичної деривації – спрощення (еліпсис, парцеляція, редукція) та ускладнення (розширення, розгорнення, включення).

Ключові слова: координація, паратаксис, гіпотаксис, біном, сурядно-підрядний комплекс, еліпсис, парцеляція, редукція, розширення, розгорнення, включення.

Приходько А.Н. СЛОЖНОСОЧИНЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ФОРМАЛЬНО-ГРАММАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ / Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Украина

Исследуются вопросы формально-грамматической организации немецкого паратаксиса. Понимая паратаксис как феномен бинарной структуры, автор осуществляет его анализ в русле процессов синтаксической деривации – упрощения (эллипсис, парцелляция, редукция) и усложнения (расширение, развертывание, включение).

Ключевые слова: координация, паратаксис, гипотаксис, бином, сочиненно-подчиненный комплекс, эллипсис, парцелляция, редукция, расширение, развертывание, включение.

Anatoli Prykhodko GERMAN PARATAX IN FORMAL GRAMMAR ASPECT / *Kyiv National Taras Shevchenko University*, Ukraine

The issues of formal grammar structure of paratax sentence in German language are under the consideration. The paratax is understood as a bistructural phenomenon. It is analyzed through application of the concept of syntax derivation – simplification (gapping, parcellation, reduction) and complication (extension, expansion, enclosure).

Key words: coordination, paratax, hypotax, binome, paratactic-and-hypotactic-complex, gapping, parcellation, reduction, extension, expansion, enclosure.

В інтерпретації формально-синтаксичної організації речення ми виходимо з його традиційного сприйняття як формальної реченнєвої моделі (зразку, схеми, структури, конструкції, конструкта), тобто мінімальної, типізованої та простої конфігурації плану вираження. Формально-граматична структура речення як комунікативної одиниці конституюється на базі номінативних одиниць – слів та їх аналогів – і передбачає зв'язаність цих одиниць між собою. За допомогою зв'язкових засобів передаються когнітивно типізовані реляції реального (життєвого) світу, що сприймаються і вербалізуються людиною.

Особлива конструктивна роль у формуванні речення належить серед інших таким зв'язкам, що усвідомлюються homo loquens як ієрархічні (підрядність) та координативні (сурядність) відношення. В основі перших лежить сприйняття і відповідно "омовлення" людиною ідеї підпорядкованості одних явищ реального світу іншим, встановлення первісності одного із них і вторинності іншого, тобто різні види смислової залежності мовних одиниць в просторово-часовому континуумі. Основною одиницею, яка передає ієрархічні відношення, є складнопідрядне речення (гіпотаксис).

В основі сурядних відношень лежить таке усвідомлення зв'язків між явищами реального світу, яке встановлює рівноправність, незалежність [1, 262; 5, 297; 33, 2360] одного по відношенню до іншого. У відповідності до принципу рівноправності та незалежності компоненти складносурядного речення (ССР) зв'язуються послідовно, утворюючи формально-граматичний комплекс, здатний до свого подальшого розгорнення. Цей зв'язок прийняти називати координативним.

Координація є таким типом спайки між граматично рівноцінними одиницями мови, при якому ні одна із них не може бути зведеною до рангу компонента іншої, а навпаки усі вони виражають граматичну непідпорядкованість, наступність та рівноправність в лінійному ланцюгові розгорнення речення. Координативний зв'язок може існувати практично на всіх рівнях мовної системи. Об'єктом же нашого інтересу є координативні відношення між предикативними одиницями складного синтаксичного цілого – складносурядне речення (паратаксис).

У першому наближенні будемо вважати складносурядним реченням таке поліпредикативне (бінарне) утворення, між частинами якого встановлюється координативний зв'язок. Елементарні синтаксичні одиниці, із яких складається бінарна сурядна конструкція з координативним характером зв'язку, у

германістиці прийнято називати к о н ’ ю н к т а м и [19, 315; 20, 480; 30, 800]. Поняття ‘кон’юнкт’ не обов’язково і не завжди збігається з кон’юнкцією в логіці. Кон’юнкт – це одиниця формально-граматичної структури ССР, яка виходить за межі кон’юнкції, корелює з одним окремим, простим реченням і може як така вживатись самостійно без формально-семантичної підтримки іншої синтаксичної одиниці. Не випадково А.П. Загнітко вказує на те, що “складносурядними слід вважати речення зі структурно автономними предикативними частинами, що характеризуються внутрішнім вираженням предикативності і міжчастинною взаємодією, яка відображена формальними репрезентантами і внаслідок якої витворюється функціонально-комунікативна цілісність” [8, 338]. Справді, ССР типу (1) *Der Dirigent klopft auf das Pult, und die Musiker setzen die Instrumente an* [18, 182] може бути представленим як два функціонально самостійні елементарні речення-кон’юнкти (1а) *Der Dirigent klopft auf das Pult* та (1б) *Die Musiker setzen die Instrumente an*.

Однак, для координативних відношень релевантним є й зворотний процес – деякий набір простих речень потенційно може оформлятися у вигляді ССР. Спробуємо показати це наочно, взявши по три пари простих речень і розташувавши їх відповідно в горизонтальній та вертикальній площинах:

Der Dirigent klopft auf das Pult. — *Die Musiker setzen die Instrumente an.*
Der Türschließer macht die Tür zu. — *Der Pianist klopft auf den Flügel.*
Es wird ungeduldig Beifall geklatscht. — *Man wartet auf die Verspäteten.*

У такий спосіб можна легко отримати дев’ять комбінацій граматично, семантично й комунікативно цілком завершених ССР (1-9). Причому, список комбінацій може бути набагато більшим, якщо включити до нього варіанти з іншими сполучниками або варіанти з безсполучниковим способом зв’язку між кон’юнктами: (2) *Der Dirigent klopft auf das Pult, aber (und) der Pianist klopft auf den Flügel*; (3) *Der Dirigent klopft auf das Pult, aber man wartet noch auf die Verspäteten*; (4) *Der Türschließer macht zu, denn die Musiker setzen die Instrumente an*; (5) *Der Türschließer macht zu, und der Pianist klopft auf den Flügel*; (6) *Zwar macht der Türschließer zu, aber man wartet noch auf die Verspäteten*; (7) *Es wird ungeduldig Beifall geklatscht, und die Musiker setzen die Instrumente an*; (8) *Es wird ungeduldig Beifall geklatscht, aber der Pianist klopft auf den Flügel*; (9) *Es wird ungeduldig Beifall geklatscht, aber man wartet auf die Verspäteten.*

Речення (2-9) отримано штучним, лабораторним шляхом. Однак, процес генерування ССР можна продемонструвати й в умовах максимально наближених до реальної мовленнєвої практики. Якщо взяти комплекс простих речень із реального тексту (10), то їх при можна об’єднати в цілком дієздатне складносурядне речення, як, наприклад, (10а): (10) *Ich bin ein gewöhnlicher Mann mit gewöhnlichen Gedanken. Ich habe ein ganz gewöhnliches Leben geführt. Mein Name wird aber bald vergessen sein. Ich habe jemanden geliebt, mit Herz und Seele. Das war mir immer genug* /H. Hesse/ ↔ (10а) *Ich bin ein gewöhnlicher Mann mit gewöhnlichen Gedanken, und ich habe ein ganz gewöhnliches Leben geführt, aber (und) mein Name wird bald vergessen sein, doch (aber) ich habe jemanden geliebt, mit Herz und Seele, und (denn) das war mir immer genug.*

Ланцюг самостійно вжитих простих речень завжди при нагоді може бути перетвореним у складносурядне речення. При цьому і в першому і в другому випадках обидві конструкції – похідна та кінцева – залишаються комунікативно значимими ланками дискурсу. Межа між низкою самостійно вжитих простих речень та складносурядним реченням вельми розпливчата. Невипадково і небезпідставно низка самостійно вжитих простих речень іноді інтерпретується як безсполучникова форма ССР [2, 182]. Разом з тим, зрозуміло, що подібна інтерпретація є спрощеним поглядом на проблему, оскільки і при розкладенні ССР на прості речення, і при поєднанні простих речень в ССР виникають синтаксичні конструкції іншої якості, кожна з яких одержує інше інтонаційне оформлення, інший функціональний статус [11, 388], а нерідко й інші комунікативні настанови. З лінгвістичної точки зору, кон’юнкти, побудовані за зразком простого речення, не є тотожними з ним. Прості речення можуть виступати лише „будівельним“ матеріалом для продукування ССР.

Навіть при поверховому погляді на конструкції (1-10) ясно, що їх головною формально-граматичною особливістю є двокомпонентність. Бінарна організація та відсутність ієрархічної залежності між складовими дозволяє називати позиційно першу (ліву) частину складносурядного речення кон’юнктом-1 ($К_1$), а другу (праву) – кон’юнктом-2 ($К_2$). Якщо ССР має більш ніж два кон’юнкти, то логічно говорити про $К_3$, $К_4$, $К_n$. Складносурядне речення простого структурного типу $К_1$ – $К_2$ прийнято називати синдетоном, або простою координативною структурою (syndeton, simple coordination), а ССР з більш ніж двома кон’юнктами – полісиндетоном (polysyndeton, syndesis, multiple coordination [17, 196]). У всіх випадках сурядний зв’язок здійснюється в німецькій мові за допомогою синдетичних (сполучники та сполучникові слова = релятиви) і асиндетичних (безсполучниковий зв’язок, asyndeton) засобів.

Формально-граматичне різноманіття синдетичних засобів маркування координативного зв’язку в німецькій мові можна представити за параметрами словотвору (прості, композитні, складені, скорочені) та способу структурування (парні, непарні) /див. табл. 1/. При цьому слід зауважити, що біля 90% усього корпусу німецьких сурядних релятивів складають композитні непарні, у той час як найвживованішими серед них є прості непарні.

Таблиця 1.

	Непарні	Парні
Прості	aber, allein, also, denn, doch, ja, nun, nur, oder, sonst, und	bald… bald, entweder … oder, teils … teils, weder … noch, zwar … aber
Композитні	ansonsten, andernfalls, außerdem, beziehungsweise, dafür, dagegen, darauf(hin), daher, daneben, darum, dazu, demnach, dementsprechend, demgemäß, demgegenüber, demugeachtet, demzufolge, denenweg, dennoch, deshalb, deswegen, dessenungeachtet, folglich, gleichwohl, hingegen, hierbei, hierauf, immerhin, infolgedessen, indessen, inklusive, inzwischen, jedoch, mithin, nichtsdestoweniger, somit, sowie, überdies, trotzdem, zudem	einerseits … andererseits manchmal... manchmal sowohl… als/wie auch vielleicht... vielleicht
Складені	das heißt, und zwar	nicht nur … sondern auch,
Скорочені	bzw., d.h., resp., inkl., u. zw., vs	

В асиндетичних ССР координативний зв'язок маркується за допомогою просодики та пунктуації [18, 182; 33, 2365]. В цілому ж ритміко-інтонаційні та графічні маркери є альтернативними показниками координаційного зв'язку: нерідко тільки один із них надає простому реченню граматичного характеру складносурядного [2, 182]. В усних дискурсах асиндетичний зв'язок сигналізується паузою та прогредієнтною тональністю (пор. (11) *Das Licht ging aus* → *der Strom war ausgefallen* ↓) [33, 2361]. У письмових дискурсах він маркується пунктуаційними графемами – комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире (пор.: (11а) *Das Licht ging aus* <, ; : – > *der Strom war ausgefallen*), які виражають, очевидно, різні ступені граматичної та значеннєвої поєднаності кон'юнктів.

Окрім поділу ССР на синдетичні та асиндетичні, у германістиці та славістиці прийнято виділяти два структурно-граматичні типи ССР – симетричні і асиметричні. При цьому під симетричністю розуміється можливість перестановки кон'юнктів місцями без зміни загального смислу ССР (при сталій позиції релятива) [16; 22; 23; 26]. Оскільки симетрія передбачає рівномірне, подібне розташування частин, то зазначене тлумачення симетричності vs асиметричності видається досить штучним. Можливість / неможливість перестановки кон'юнктів місцями, має лише віддалене відношення до симетрії / асиметрії. У цьому випадку доцільніше говорити про 'зворотність' vs 'незворотність' кон'юнктів.

Такий підхід до формально-синтаксичної організації ССР застосовується Ю.А. Левицьким, який у результаті поєднання параметрів 'симетричність' vs 'асиметричність', 'зворотність' vs 'незворотність' довів необхідність розрізняти чотири семантико-синтаксичні типи ССР [10, 77], але, на жаль, не навів жодних роз'яснень щодо формально-граматичних критеріїв їх розмежування. Отже, спробуємо дати власне бачення цих феноменів:

1) симетричні зворотні ССР: $К_1$ має таку ж кількість членів речення, що й $К_2$, синтаксичні функції членів речення в $К_1$ і $К_2$ повністю збігаються при необов'язковій ідентичності їх лексичного наповнення (пор. 18-22); $К_1$ і $К_2$ можуть бути переставлені місцями (при сталій позиції релятива) без порушення смислової релевантності початкової структури (пор. 4а): (2) *Der Dirigent* (1: підмет) *klopft* (2: присудок) *auf das Pult* (3: обставина)*, und der Pianist* (1: підмет) *klopft* (2: присудок) *auf den Flügel* (3: обставина) ≡ (2а) *Der Pianist klopft auf den Flügel*, *und der Dirigent klopft auf das Pult*;

2) симетричні незворотні ССР: кількісна та якісна ідентичність $К_1$ і $К_2$; перестановка $К_1$ і $К_2$ місцями не допускається: (1) ≠ (1а) *Die Musiker setzen die Instrumente an, und der Dirigent klopft auf das Pult*;

3) асиметричні зворотні ССР: різні кількісні і/або якісні параметри компонентів в $К_1$ і $К_2$; перестановка $К_1$ і $К_2$ місцями допускається: (3) ≡ (3а) *Man wartet noch auf die Verspäteten, aber der Dirigent klopft auf das Pult*;

4) асиметричні незворотні: різні кількісні і/або якісні параметри компонентів в $К_1$ і $К_2$; перестановка $К_1$ і $К_2$ місцями не допускається: (4) ≠ (4а) *Die Musiker setzen die Instrumente an, denn der Türschließer macht zu*.

Слід зазначити, що симетричні зворотні ССР складають 14% вибірки, симетричні незворотні 5%, асиметричні зворотні 27%, а ССР асиметричні незворотні 54%. Ця статистика показує загальну тенденцію до використання ССР у режимі асиметрії та необоротності, що в цілому узгоджується з загальними уявленнями лінгвістики щодо асиметрії мовного знака та гетероморфізму між планом вираження та планом змісту.

Окрім зазначених параметрів поділу ССР на формально-граматичні типи, у синтаксисі прийнято говорити про паратаксиси відкритої та закритої структури [4; 5, 297; 6, 23; 12, 61]. Синтаксичні

конструкції першого типу можуть доповнюватися іншим (третім, четвертим тощо) кон'юнктом. За звичай, до них відносяться єднальні та розділові ССР. ССР закритої структури (зіставні, протиставні, причинно-наслідкові, градаційні) являють собою замкнений ряд і не можуть бути доповненими іншими кон'юнктами. Цей розподіл, як здається, є досить умовним, оскільки він стосується лише кон'юнктів з однаковим семантико-синтаксичним змістом. Приєднання ж кон'юнктів іншого типу тут буде цілком прийнятним. Ознака 'відкритість' vs 'закритість' структури виявляється для паратаксису недостатньо послідовним та надійним критерієм, оскільки не має спеціальних "матеріальних" засобів своєї експлікації. Комбінації відкритих та закритих структур дають різні структурно-граматичні конфігурації, які можна розглядати як композиційні моделі ССР. Спробуємо ці моделі навести.

Модель 1 ($К_1$ – $К_2$) являє собою канонічну, базову та найбільш розповсюджену форму втілення ССР в німецькій мові (1-9). Ця модель реалізує практично усю палітру формально-граматичних типів ССР – відкритої та закритої структури, синдетичні та асиндетичні, оборотні та необоротні, симетричні та асиметричні.

Наступні три моделі являють собою структурні модифікації першої шляхом поступового приєднання до неї нових кон'юнктів. Вони можуть реалізуватися у вигляді а) комбінацій схем синдетичного та асиндетичного зв'язку, у результаті чого весь комплекс має вигляд ССР цілісного функціонально-семантичного типу (12, 14, 16), б) комбінацій схем синдетичного зв'язку між кон'юнктами різної функціональної семантики (10а, 13, 15, 17). Випадки а) є тими конфігураціями, які прийнято кваліфікувати як ССР відкритої структури, а випадки б) – закритої:

Модель 2: $К_1$ – $К_2$ – $К_3$: (12) *Er pustete auf seinen Kaffee, hob die Tasse mit beisen Händen an den Mund und trank einen Schluck* /I. Noll/; (13) *Vor der Tür mußten aber beide zurückweichen, denn sie öffnete sich, und der Hauptmann Lanz trat ein* /F. Kafka/.

Модель 3: $К_1$ – $К_2$ – $К_3$ – $К_4$: (14) *Sie lächelte ihn an, zog ihren linken Handschuh aus, zeigte ihm den Ring, und er begriff sofort, dass sie verlobt war* /H. Konsalik/; (15) *Ein paar Minuten konnte er noch im Bett herumliegen, aber dann stieg ihm der Kaffeeduft in die Nase, und er gab auf und stellte sich dem neuen Tag* /I. Noll/.

Модель 4: $К_1$ – $К_2$ – $К_3$ – $К_4$ – $К_5$: (16) *Cora hörte auf zu reden, starrte mich einen Moment lang an, ließ sich in den guten Besuchersessel nieder, zündete sich eine Zigarette an und wählte schweigend die Nummer von Onkel Paul in Bonn* /I. Noll/; (17) *Friedemanns besuchten auch Gesellschaften, denn sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt, aber geheiratet hatten sie beide noch nicht, denn ihr Vermögen war eben nicht groß, und sie waren ziemlich häßlich* /Th. Mann/.

Матеріал показує, що всупереч прийнятій думці про те, що в сурядному ряді може поєднуватись теоретично необмежена кількість кон'юнктів [5, 297; 7, 21], у мовленнєвій практиці використовуються ССР, у яких кількість складових не перевершує п'яти кон'юнктів. Очевидно, це пов'язано з обмеженими можливостями оперативної пам'яті людини, а також з ергономічними чинниками. Звідси випливає така закономірність: вірогідність вживання в мовленні полісиндетону тим нижче, чим більше кон'юнктів він має у своєму складі. І навпаки, якщо продуктивність ССР з двома і трьома кон'юнктами складає 92% всієї вибірки (49% і 43% відповідно), то ССР з чотирма кон'юнктами – тільки 8%, а з п'ятьма – усього 0,1%. Це свідчить про те, що основний корпус німецьких паратаксисів складають бінарні та триарні структури.

Іншою формально-граматичною особливістю паратаксису є той факт, що незалежно від кількості кон'юнктів, він залишається двочленною структурою. Так, ССР моделі $К_1$ – $К_2$ – $К_3$ складається з двох біномів, моделі $К_1$ – $К_2$ – $К_3$ – $К_4$ – з трьох, а моделі $К_1$ – $К_2$ – $К_3$ – $К_4$ – $К_5$ – з чотирьох (рис. 1). Це свідчить на користь того, що в основі полісиндетичних ССР лежить все рівно канонічна двокомпонентна модель.

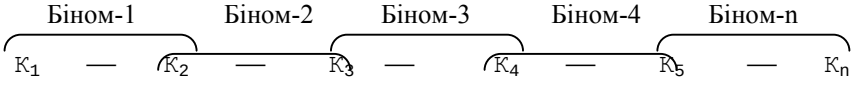

Рис. 1

Із таких біномів (двочленів) будується весь складносурядний ланцюг, який може мати риси як неускладненої, так і ускладненої конфігурацій. Бінарна структура ССР будується таким чином, що кожен попередній кон'юнкт виступає позиційно першим по відношенню до наступного. І відповідно кожен наступний кон'юнкт є позиційно другим по відношенню до першого, а кількість біномів в одному паратаксисі визначається формулою: 'кількість кон'юнктів мінус один'. Зрозуміло, що модель $К_1$ — $К_2$, будучи початковою точкою відрахування, зазначеній формулі не підпорядковується.

У зв'язку з широкою розповсюдженістю в синтаксичній системі німецької мови полісиндетичних ССР (моделі 2-4), доцільно говорити про засоби маркування кінця сурядного ланцюга. Він може

сигналізуватись різними засобами – катафорично-упереджуючими індексами в першому кон'юнкті, графічними та ритміко-інтонаційними маркерами, наявністю замикаючого сполучника (найчастіше und) перед останнім кон'юнктом тощо. Встановлення інвентаря засобів маркування кінця полісиндетонів, рівно як і дослідження їх семантико-синтаксичної та комунікативно-прагматичної специфіки належить до вельми актуальних питань синтаксису складносурядного речення.

Взаємні відношення елементарного речення та речення, структура якого виходить за межі елементарного, можуть бути осягнені як поширення елементарного речення або, навпаки, згорнення поширеного до елементарного [9, 213]. Стосовно ССР у першому випадкові слід говорити про спрощення синтаксичної структури, а в другому – ускладнення. Серед деривацій них синтаксичних процесів спрощення формально-граматичної структури паратаксису найпоширенішими є процеси еліпсизації, асиндезації, парцеляції та редукції.

На явище е л і п с и с у (gapping, deletion, simultaneous coordination) члена речення звернув увагу іще Герман Пауль, який відносив його до засобів економії мовних засобів, зазначаючи, що ця економія полягає у вставленні спільного компонента двох речень між неспільними (його приклад: (18) *Karl reist morgen nach Berlin, Fritz nach München*). Далі Г. Пауль звертав увагу на те, що в таких випадках неспівпадіння особових форм присудка не впливає на граматичність таких конструкцій (*Karl reist morgen nach Berlin, ich (du) nach München; Karl ist einverstanden – ich auch*) та успішність їх функціонування в мовленні [28, 357].

Еліпсис є добре вивченими явищем як у сфері простого [15; 17; 23; 24], так і в сфері складного речення [21; 29; 31], причому навіть у контрастивному аспекті – серед германських [27], а також германських та романських мов [32]. А тому не вдаючись до деталізацій, окреслимо проблему в цілому. Суть процесу еліпсизації полягає в такому: якщо в двох кон'юнктах мається два однакові компоненти, то в одному із кон'юнктів він може бути опущеним (Tilgung), а в другому – обов'язково зберігається. У результаті еліпсису один із кон'юнктів виступає як структурно неповне речення, а ССР набуває вигляду розірваної структури (gespaltene Koordination [23, 4f]).

Потреба в повторенні спільного компонента відпадає в силу контекстної взаємообумовленості кон'юнктів. Ось чому Ю.А. Левицький називає еліпсис нульовим або негативним повтором [10, 91]. Опускатись можуть підмети (19), присудки (19а), доповнення (19б) тощо: (19) *Peter trinkt gern Milch und Eva Ø Joghurt*; (19а) *Peter trinkt gern Milch und Ø haßt Joghurt*; (19б) *Peter trinkt gern Milch und Eva haßt Ø*. Очевидно, можливість еліпсизації тих чи інших членів речення у складі кон'юнктів може бути важливою підставою для поділу ССР не тільки на односуб'єктні та різносуб'єктні [3], але й для їх поділу на однопредикатні та різнопредикатні, однооб'єктні та різнооб'єктні тощо.

Як зазначає Г. Бреттшнайдер, явище еліпсизації є настільки поширеним, що тільки "ледачий може їх не вживати". Попросивши 35 студентів продовжити речення *Ich trinke morgens Kaffee und meine Freundin...*, він зафіксував лише 6 чоловік, які не застосували еліпсис [15, 253f].

Процесам еліпсизації можуть піддаватись не лише один член речення, а декілька – рівно стільки, скільки спільних відрізків тексту мають обоє кон'юнкти. Якщо взяти (20) *Der große Dirigent klopft laut mit dem Stock auf das Pult, und der große Pianist klopft laut mit dem Stock auf den Flügel*, то можна отримати такі його еліптовані варіанти: одномісний (20а, 20б, 20в, 20г), двомісний (20д), тримісний (20е), чотиримісний (20ж):

(20) *Der große Dirigent klopft laut mit dem Stock auf das Pult,* } *und aber* {
(а) *der kleine Pianist Ø leise mit dem Finger auf den Flügel.*
(б) *der Ø Pianist schlägt leise mit dem Finger auf den Flügel.*
(в) *der große Pianist Ø leise mit dem Finger auf den Flügel.*
(г) *der kleine Pianist klopft leise Ø auf den Flügel.*
(д) *der Ø Pianist Ø leise mit dem Finger auf den Flügel.*
(е) *der Ø Pianist Ø leise Ø auf den Flügel.*
(ж) *der Ø Pianist Ø Ø Ø auf den Flügel.*

Наш матеріал показує, що мав рацію ван Орсоу, коли стверджував, що максимальна кількість членів речення в одному кон'юнкті, які можуть бути опущеними (deleted), дорівнює чотирьом, а оптимальна – двом [27, 103f]. Варто уваги, що еліпсис може існувати не тільки в другому кон'юнкті, але й у першому. Якщо еліптований K_2 знаходиться в постпозиції до нееліптованого K_1, то такий еліпсис називають прогресивним (Vortwärtsellypse, right-deletion); і навпаки, – якщо він знаходиться в препозиції (K_1), то еліпсис буде регресивним (Rückwärtsellypse, left-deletion) [22, 55; 26, 69]. Усі випадки, що наводились вище (18-20), є прогресивним еліпсисом. Прикладами регресивного еліпсису можуть бути речення типу (21) *Der Dirigent klopft Ø , und der Pianist schlägt auf das Pult* або (22) *Peter trinkt gern Ø, und Eva haßt Milch*. ССР з регресивним еліпсисом зустрічаються в німецькому мовленні набагато рідше, ніж з прогресивним.

Сутність процесу а с и н д е з а ц і ї полягає в опущенні релятива. У цьому випадку говорять про безсполучникові ССР [14], а точніше про безсполучникові варіанти сполучникових ССР. Ці варіанти характеризуються певною структурною, семантичною та інтонаційною тотожністю (≈) з їх сполучниковими корелятами, відрізняючись між собою, очевидно, певною стилістичною вмотивованістю. Такі ССР використовуються переважно в усному мовленні і вельми рідко зустрічаються в кодифікованій літературній мові. (23) *Keiner der Männer rührte sie je an – der Graf von Dunois, einer ihrer engsten Begleiter, sagte später aus, er sei nie auch nur auf die Idee gekommen* /Stern, 3/2000, S. 36/ ≈ (23a) … *und (sogar) der Graf von Dunois sagte später aus…*; (24) *Berhard hielt Plädoyers für Gerhart Hauptmann, Hugo für Tschechow* /I. Noll/) ≈ (24a) *… und (aber) Hugo für Tschechow*; (25) *Frieda Brenten sprach oft den Menschen nach dem Mund, sie wollte niemanden kränken oder verärgern* /W. Bredel/ ≈ (25a) *… denn sie wollte niemanden kränken*.

Асиндезації можуть піддаватись ССР копулятивного типу (23), зіставного (24), каузально-наслідкового (25) типів, їх вияв легко перевіряється за допомогою субституції близького за смислом сурядного сполучника. Реконструкція відсутнього релятива (пор. 23a-25a) показує, що за допомогою асиндетичного зв'язку в єдиний комунікативний блок поєднуються кон'юнкти, які в силу певної невизначеності смислових відношень можуть тлумачитись вельми неоднозначно. Наприклад, асиндетичний зв'язок в (23) може інтерпретуватись за допомогою сполучників und і sogar, в (24) – und і aber, а в (25) – denn і nämlich. Розділові та протиставні ССР в цілому такої властивості не мають. Єдиним формальним показником сурядного зв'язку в асиндетичних ССР виступають пунктуаційні графеми.

Явище п а р ц е л я ц і ї (сепаратизації, Quasikoordination) являє собою відокремлення одного із кон'юнктів від сурядного комплексу з наступним його оформленням як самостійного речення. Процесам парцеляції піддаються, як правило, останні кон'юнкти сурядного комплексу. Головною рисою цього процесу є збереження релятива у відокремленому кон'юнкті. Цим парцеляція відрізняється від асиндезації, при якій сполучник опускається. Відокремлюватись можуть практично усі ССР відкритої структури без будь-яких обмежень – копулятивні (26), протиставні (27), розділові (28), каузальні (29). (26) *Trotz allen Unglücks war ein ganz kleines Vermögen aus der alten Zeit noch vorhanden. Außerdem war das Geld, das Gregor allmonatlich nach Hause gebracht hatte, nicht vollständig aufgebraucht worden*…/F. Kafka/; (27) *Das war ein Versuch, das Leben zu kosmetisieren. Aber das Leben lasse sich nicht kosmetisieren* /M. Frisch/; (28) *Ich werde wahrscheinlich auf die eine oder andere Art verprügelt werden. Oder sie stecken mich einfach in den Knast* /J. Berndorf/; (29) *Sie legten die Geschenke zurück und drängten sich jetzt um das Bild und redeten, und ich ließ sie reden. Denn auf der geländerlosen Holzbrücke vor der Hecke im Staudengarten lief Jutta und trug etwas* /S. Lenz/.

Прийоми парцеляції кон'юнктів мають широке розповсюдження передусім у художній літературі, де вони використовуються як зображувальний засіб, а також як засіб започаткування нових тематичних відрізків тексту. Крім того, сепаратизація як особливий стилістичний прийом посилення смислових та експресивних коннотацій застосовується в рекламних текстах, публіцистиці, приватному листуванні [33, 2363]. У наукових дискурсах вона більш поширена серед причинно-наслідкових паратаксисів з denn, тобто там, де вимагається обґрунтування точок зору, концепцій, доведення теорем. Аналогічне явище зустрічається і в аргументативних дискурсах різної жанрово-стилістичної спрямованості.

Сутність наступного синтаксичного процесу – кон'юнктної р е д у к ц і ї (conjunction reduction [25, 343]) – полягає в можливості стиснення позиційного другого кон'юнкта і заміни його або лише одним сполучником (30-33), або сполучником плюс одне слово (35). У першому випадку можна говорити про повну редукцію, у другому – про часткову. Повну редукцію $К_2$ припускають лише різнокомунікативні розділові ССР, у яких $К_1$ являє собою оповідальне (30), питальне (31) або наказове (32) речення. Неповна редукція може відбуватись в зіставних ССР (33), де поряд зі сполучником зберігається іще один член речення: (30) *Wir brauchen trotzdem Hilfe, oder*? /F. Kafka/; (31) *Wollen nicht daran festhalten. Oder*? /J. Berndorf/; (32) *Nimm den Jeep, oder?* /J. Berndorf/; (33) *Ich arbeite rund um die Uhr für die Familie. Und du?* /D. Dörrie/. Головною рисою обох різновидів кон'юнктної редукції є той факт, що редукований кон'юнкт $К_2$ може оформлюватись лише питальним реченням.

Зазначені деривaційні процеси спрощення в сфері паратаксису можуть розглядатися як реалізація в синтаксисі складносурядного речення більш загальних мовних процесів рекурсивності, які характеризуються певним ізоморфізмом на різних рівнях мовної системи. До цих же процесів відноситься й протилежне явище – у с к л а д н е н н я формально-граматичної структури паратаксису.

Ускладнення є деривaційним синтаксичним процесом парадигматичного розширення структури синтаксичної одиниці шляхом її перетворення із простої в складну. Серед синтаксичних процесів ускладнення в сфері паратаксису найбільш розповсюдженими є розширення, розгорнення та включення. Розширення як фундаментальна рекурсивна властивість граматики в цілому було розглянуто вище, де ми торкалися основних структурних моделей ССР.

Процес в к л ю ч е н н я здійснюється за рахунок введення до складу одного або обох кон'юнктів конструкцій з неповною предикативністю – інфінітивних (34), дієприкметникових (35) абсолютних (36) тощо. Включення цих конструкцій до складу одного із кон'юнктів є процесом ускладнення ССР в глибину, тобто по вертикалі: (34) *Krümel hatte bei Kohler nicht erst angerufen, um seinen Besuch anzukündigen, aber es war schon fast zehn, als er klingelte, und das erschien ihm als ausreichend schickliche Zeit, um über Mord zu reden* /J. Berdorf/; (35) *Siddhartha aber ging hinaus und saß die Nacht vor der Hütte, dem Fluße lauschend, von Vergangenheit umspült, und von allen Zeiten seines Lebens zugleich berührt, umfangen* /H. Hesse/; (36) *Brett lag noch dort, wo sie gelegen hatte, aber irgendwie war es ihr gelungen, sich auf die Seite zu drehen, und nun lag sie reglos da, einen Arm über der Brust, und stöhnte …* /I. Noll/.

Р о з г о р н е н н я як процес модифікації структури ССР реалізується шляхом введення до складу одного або декількох кон'юнктів складнопідрядної конструкції. Завдяки розширенню процес ускладнення структури паратаксису може здійснюватись як по горизонталі, так і по вертикалі. З'єднуючись в єдине ціле, сурядні та підрядні речення утворюють складні синтаксичні одиниці-комплекси з широкими можливостями для вираження значень найрізноманітнішого характеру. Усе це забезпечує сурядно-підрядним комплексам (СПК) важливе місце в системі комунікативних засобів сучасної німецької мови і робить їх невід'ємним атрибутом будь-якого тексту.

Структурне різноманіття СПК обумовлене такими факторами, як багатство засобів вираження координативного та субординативного зв'язку в мові, здатність цих видів зв'язку до дискурсивної взаємодії, виникнення при їх взаємодії гібридних структурних комбінацій, невідомих ні паратактичним, ні гіпотактичним номінаціям (передусім комунікативно-прагматичного порядку) тощо.

Моделювання формально-граматичних типів гібридних сурядно-підрядних речень може здійснюватись на підставі різних принципів, але в практиці синтаксичного аналізу надається перевага двом: а) рух від сурядного до підрядного зв'язку, б) рух від підрядного до сурядного зв'язку. Останній видається доцільним лише при координативному поєднанні низки підрядних речень. Координація підрядних частин гіпотаксису перетворює їх у два рівноправні кон'юнкти, зрівнює їх у правах підпорядкування головній частині. Оскільки сурядний зв'язок при розгорненні ССР віддзеркалює основні відношення між компонентами цілого, а підрядний має частковий характер і знаходиться в залежності від сурядного, дослідження сурядно-підрядних комплексів доцільно концентрувати саме навколо сурядного зв'язку.

Інтерпретація паратактично-гіпотактичних утворень в аспекті примату сурядності показує, що координативний зв'язок може бути: а) між простим та складнопідрядним реченням, б) між складнопідрядними реченнями, в) між складнопідрядним/и/ та складносурядним/и/ реченнями. Разом з тим, аналіз сурядно-підрядних комплексів показує, що як і у полісиндетонів, визначальною їх формально-граматичною рисою залишається типова бінарна структура, у результаті чого паратаксис може бути або головною або підрядною частиною гіпотаксису, а також симетрично поєднувати в собі два складнопідрядні речення. У мовленнєвій практиці три зазначені схеми можуть варіюватись за рахунок розширення СПК, а також введення до його складу додаткових кон'юнктів або додаткових підрядних структур. На цій підставі можна виділити такі формально-граматичні моделі сурядно-підрядних комплексів[1]:

I. **$К_1$ (Г – П) — $К_2$:** (37) Der plötzliche Schmerz warf ihren Körper mit solcher Wucht nach vorn, dass sie beihnah freigekommen wäre, aber Jonas riß sie wieder zurück /I. Noll/.

II. **$К_1$ — $К_2$ (Г – П):** (38) Tony lächelte, doch dann senkte sie schnell den Kopf, was wohl Bescheidenheit ausdrücken sollte /Th. Mann/.

III. **$К_1$ (Г – П) — $К_2$ (Г – П):** (39) Er bückte sich, bis seine Augen auf gleicher Höhe mit der Oberfläche waren, und wischte mehrmals über den Schmierfleck, bis er verschwunden war /D. Leon/.

IV. **$К_1$ (Г – П) — $К_2$ — $К_3$:** (40) Er wartete, ob sie mehr sagen wollte, dann nahm er die Zeitung wieder auf und las weiter /J. Becker/.

V. **$К_1$ — $К_2$ (Г – П) — $К_3$:** (41) Sie hörte Flavias Stimme die Cabaletta singen, aber dann hörte sie Flavias andere Stimme, die nicht mehr sang, sondern wütend schrie…/D. Leon/.

VI. **$К_1$ — $К_2$ — $К_3$ (Г – П):** (42) Sein Gesicht war noch immer klüger und geistiger als andre, aber es lachte selten, und nahm einen um den andern jene Züge an, die man im Gesicht reicher Leute so häufig findet /H. Hesse/.

[1] Прийняті скорочення: $К_1$ і $К_2$ – позиційно перший (лівий) та позиційно другий (правий) кон'юнкти, Г – головне, П – підрядне речення.

VII. **$К_1$ (Г - П) — $К_2$ (Г - П) — $К_3$:** (43) Ich kann mich nicht beklagen über diesen Weg und die Stationen, an die er mich geführt hat, doch der Weg, den ich gewählt habe, war immer der richtige, und ich würde mich immer wieder für ihn entscheiden /L. Feuchtwanger/.

VIII. **$К_1$ — $К_2$ — $К_3$ (Г - П) — $К_4$:** (44) Er schien zufrieden mit ihr, denn er nickte, doch als ich einen Blick auf seine Uhr werfen wollte, verhinderte er es, indem er mir eine Ansichtskarte aus Hamburg zuschob und sagte: Lies mal /S. Lenz/.

Теоретично цілком можливі ускладнення ССР, що мають, скажімо, такий вигляд $К_1$ (Г - П) – $К_2$ (Г - П) – $К_3$ (Г - П) – $К_4$ (Г - П). Однак, як цілком справедливо вважає А.П. Грищенко, "якою б розгалуженою не була система підрядних речень, залежних від окремих членів або цілих складових частин складносурядного речення, складне речення залишається складносурядним за визначальним граматичним зв'язком між його складовими частинами" [7, 17-18]. Слід також погодитись з А.П. Грищенком і в тому, що ССР з підрядною конструкцією у своєму складі не утворюють третього типу синтаксичних одиниць – сурядно-підрядних речень, як це намагався довести Н.Н. Холодов [13]. Формально-граматична структура сурядного зв'язку та її значущість в багаточленних ССР як з кількома кон'юнктами, так і з конструкціями, що розширюють цю структуру, у цілому залежить від логіки слідування складових, що поєднуються, від семантичних, когнітивних та прагматичних чинників.

На підставі сказаного можна констатувати, що в формально-граматичному плані німецький паратаксис характеризується ізоморфністю синтаксичних відношень відношенням між словоформами в простому реченні, бінарністю структури, яка може набувати вигляду симетрії та асиметрії, зворотності та незворотності, синдетичності, асиндетичності та полісиндетичності, а також відкритістю щодо деривaційних процесів спрощення (еліпсис, асиндезація, парцеляція, кон'юнктна редукція). Разом з тим, корпус німецьких ССР включає в себе й низку конструкцій маргінального порядку – сурядно-підрядні комплекси, які знаходяться на межі понадфразових єдностей. До феноменів маргінального порядку слід також віднести й моносуб'єктні еліптичні утворення, які знаходяться на межі власне сурядного та простого речення з однорідними присудками.

Усе це свідчить про певного роду універсальність координативного зв'язку як такого, що може охоплювати не тільки явища докомунікативного порядку (морфеми, словосполучення), але використовується передусім у явищах комунікативного порядку, поєднуючи прості самостійні речення, головні частини складнопідрядного, синтаксично паралельні підрядні, тобто усі ті граматично релевантні конструкції, що можуть мислитись як рівноправні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков. – М.: Владос, 2001. – 288 с.
2. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка: Система отношений и система построения. – Л.: Наука, 1973. – 366 с.
3. Астахова Л.И. Предложение и его членение: прагматика, семантика, синтаксис. – Днепропетровск: ДГУ, 1992. – 160 с.
4. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1967. – 160 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Київськ. ун-т, 1993. – 368 с.
6. Герман К.Ф. Струкутрно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови. – Чернівці: ЧДУ, 1973. – 55 с.
7. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К: Наукова думка, 1969. – 156 с.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
10. Левицкий Ю.А. Сочинение в синтаксической системе языка: Дис... докт. филол. наук: 10.02.19. – Пермь: ПГУ, 1983. – 433 с.
11. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /Заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
12. Троицкий Е.Ф. Компонеты сочинительной конструкции и их отношения: Уч. пособие к спецкурсу. – Смоленск: СГПИ, 1987. – 81 С.
13. Холодов Н.Н. Проблемы исследования сложносочиненных предложений в современном русском языке: Дис... д-ра. филол. наук: 10.02.01. – М.: Моск. гос. пед. ин-т им. Ленина, 1977. – 414 с.

14. Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. – М.: Наука, 1986. – 224 с.
15. Brettschneider G. Koordination und syntaktische Komplexität. Zur Explikation eines linguistischen Begriffs. – München: W. Fink, 1978. – 307 S.
16. Büring D. Asymmetrische Koordination // Linguistische Berichte, 1998 – S. 172-201.
17. Dik S.C. The Theorie of Funktional Grammar. Complex and Derived Constructions. – Berlin, N. Y.: de Gruyter, 1997. – 477 p.
18. Eichler W., Bünting K.-D. Deutsche Grammatik: Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache. – Weinheim: Beltz Athenäum, 1994. – 313 S.
19. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1994. – 581 S.
20. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. – Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 2000. – 510 S.
21. Günther U. et al. Elliptische Koordination. Strukturen und Prozesse lokaler Textkohärenz // Linguistische Berichte: Bd. 146. – 1993. – S. 312–342.
22. Hae-Yun Lee. Ellipsen in Satzkoordinationen. Syntaktische und semantische Untersuchungen in einer unifikationsbasierten Grammatik. – Frankfurt/M.: P. Lang, 1999. – 198 S.
23. Höhle T. Assumptions about asymmetric coordination in German // Grammar in Progress. GLOW essays for Henk van Riemsdijk: J. Mascaró, M. Nespor (eds.). – Dordrecht: Foris, 1990. – P. 221-235.
24. Klein W. Ellipse // Syntax: an International Handbook of Contemporary Research: Bd. 1. – Berlin, N. Y.: de Gruyter, 1993. – P. 763– 799.
25. Kottke E.W. Performatives of disjunctive predicates //Lingua. – Vol. 28. – 1972. – P. 329–347.
26. Lobin H. Koordinationssyntax als prozedurales Phänomen // Studien zur deutschen Grammatik: Bd. 46. – Tübingen: Narr, 1993. – 318 S.
27. van Oirsouw R.R. The Syntax of Coordination. – London, N. Y., Sydney: Croom Helm, 1987. – 295 p.
28. Paul H. Deutsche Grammatik: Bd. 4. – Halle /Saale: Niemeyer, 1957. – 425 S.
29. Steedman M.J. Gapping as constituent coordination // Linguistics and Philosophy. – Vol. 13. – 1990. – P. 207-263.
30. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1993. – 1111 S.
31. Wesche B. Symmetric Coordination. An Alternative Theory of Phrase Structure. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 217 p.
32. Wiese B. Grundprobleme der Koordination // Lingua. – Vol. 51. – 1980. – P. 17-44.
33. Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. u.a. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden). – Berlin, N. Y.: de Gruyter, 1997. – 2569 S.